Németh István
Német Közép- és Délkelet-Európa-tervek a weimari köztársaság éveiben (1919–1933)

Az első világháború után a világháború előtti és alatti német Mitteleuropa-tervek nem merültek feledésbe. A gazdaság irányítói továbbra is azok közül kerültek ki, akik 1914-ben messzire tekintő közép-európai célokat javasoltak Bethmann Hollweg birodalmi kancellárnak. Jóllehet a korlátozott cselekvőképességű fiatal köztársaság lehetőségei miatt egykori közép-európai vezetési igényeiket csak zárt ajtók mögött emlegethették, a birodalom gazdaságpolitikájáért továbbra is feleltek. A súlyos gazdasági problémák összefüggtek a hadigazdaságnak békegazdaságra való átállításával nemzeti és nemzetközi keretekben, valamint annak hatásaival a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokra. A háborús évek felgyorsították az Európán kívüli országok ipari- és agrártermelését is, amelyek újabb konkurensként csökkentették a német exportipar hagyományos lehetőségeit a világpiacon, s hatással voltak a hazai agrárgazdaság termékeire a belső piacon. Különösen a német alapanyagipar bizonyult válság-érzékenynek, amelynek termelékenysége a zsugorodó piac miatt csak korlátozott növekedést engedélyezett. De a mezőgazdaság sem tudott igazodni a megváltozott versenyhelyzethez és kényszerhelyzetében olyan tőkét képezni, amelyre gyors szükség volt a nélkülözhetetlen modernizációs és racionalizációs intézkedések érdekében. Hasonló dilemma előtt álltak Délkelet-Európa túlnyomórészt mezőgazdasági jellegű államai is.

A weimari köztársaság első éveiben a birodalmi kormány egyik legfontosabb feladata a rendezett politikai viszonyok helyreállítása volt, amely a gazdasági viszonyok javulásának nélkülözhetetlen feltételét jelentette. Ide tartozott egy működőképes külkereskedelmi hálózat kiépítése is, különösen azokkal az államokkal és térségekkel, amelyekkel már a háború előtt is jó kereskedelmi kapcsolatok álltak fenn. A német külpolitika már egészen korán rendezett diplomáciai kapcsolatokra törekedett a balkáni államokkal, de fáradozásait beárnyékolták a párizsi békekonferencia hatásai. Délkelet-Európa fővárosaiban bizonytalanság uralkodott, hogyan reagáljanak az új európai hatalmi viszonyokra. A német diplomatáknak a háború utáni első években ezért teljesen új szerepkörhöz kellett hozzászokniuk. Kívánságaikat nem kezelték megkülönböztetett figyelemmel, hanem – legalábbis egy ideig – a hatalmi pozíciójának félreismerhetetlen bővítésére törekvő Franciaország mögé sorolták.

Miután a német Külügyi Hivatal (Auswärtiges Amt – AA) 1920 nyarán a Csehszlovákiával kötött kereskedelmi szerződéssel és a Magyarországgal aláírt legnagyobb kedvezményt biztosító egyezménnyel elérte első részsikerét, Jugoszláviával is kedvezően alakultak a kapcsolatok s 1921-ben a legnagyobb kedvezmény egyezményével zárultak. Amikor pedig Rathenau 1921 szeptemberében megállapodott a brit kormánnyal, hogy összekapcsolják a jóvátételi fizetéseket és a Kelet- és Délkelet-

Európába irányuló német export elsőbbségét, az eredményt a Külügyi Hivatalban jelentős eredménynek tekintették, mert a győztes hatalmak egyike hivatalosan először ismerte el a német gazdasági érdekeket egy térségben, amely közvetve egyúttal csapást jelentett a francia befolyás bővítésére.

Talán éppen ezek a – nemzetközi viszonylatban ugyan szerény – kezdeti sikerek bátorították fel az 1922 genovai világgazdasági konferencia német küldöttségét arra, hogy az orosz delegációval Rapallóban megkössék azt a szerződést, amely nemcsak kölcsönös legnagyobb kedvezményt biztosított a kétoldalú áruforgalomban, hanem azon túlmenően a diplomáciai kapcsolatok felvételének alapjait is megteremtette. Ekkorra tehát a német külkereskedelmi politika – legalábbis Közép-Kelet-, Délkelet- és Kelet-Európában – jelentős cselekvési szabadságot szerzett, amelyek csökkentették az 1920-as évek gazdasági válságának legsúlyosabb hatásait és a következő években jelentősen hozzájárultak a balkáni államokkal fennálló politikai kapcsolatok stabilizálódásához.

Az 1920-as évek elején a német Délkelet-Európa politikában elsődlegesen a külkereskedelmi kapcsolatok domináltak, de a német érdekek e térségben korántsem korlátozódtak csak gazdasági kérdésekre, hanem a térség a német politikai hatalom konszolidálásának lehetőségeit tárgyaló politikai publicisztikában is előkelő helyet foglalt el. A lakosság nemzeti-konzervatív részeinek szemléletét tükröző tervezetek kifejezetten német-centrikus Közép-Európa képből indultak ki, 19. századi gondolkodási modelleket használtak és elutasították a „német jelleggel összeegyeztethetetlen” nyugati (tehát parlamenti-demokratikus) politikai rendszereket. Így az 1920-as évek elején Németország pozíciója Európa közepén „nemzeti” dimenziókat kapott, amely a régi rendszer összeomlása utáni általános irányvesztés reflexiójaként értelmezhető.

A weimari külpolitika stabilizációját rendszerint Gustav Stresemann nevéhez kötik. Ugyan a nyugati hatalmakkal kötött megállapodások nála abszolút előnyt élveztek, de ennek „az európai hatalmi koncert” megújulásához kellett vezetnie. Ezen belül Németország háboríthatatlanul dolgozhatott a Szovjetunióhoz és Délkelet-Európához fűződő kapcsolatainak szorosabbra fonásán. A Balkán-térségben elsődlegesen külkereskedelmi politikát folytatott. 1924-re a térségben visszaszerezte legfontosabb kereskedelmi partneri pozícióját. Csupán Románia jelentett kivételt, amelynek kormánya tudatosan szoros közeledést keresett Franciaországhoz, hogy nyomatékosítsa pénzügyi követeléseit Németország iránt. Alapvetően azonban Párizs nem hagyhatta figyelmen kívül a birodalom erősödő nyomását a balkáni térségre, s ezért 1924 nyarától ismét több figyelmet szentelt a kemény valutával rendelkező Egyesült Államok, Nagy-Britannia, sőt Németország iránt. Stresemann többek között a „német Balkán-politika támasza” is lett, mivel e térség országai állandóan a két nagyhatalom összjátékára orientálódtak.

A német külpolitika látószögének bővüléséről tanúskodott az aktív német kisebbségi politika kibontakozása. Stresemann négy csoportot különböztetett meg: a birodalom vagy Ausztria határainak közvetlen közelében élő népcsoportot; a Balti-tenger partján élő németséget; a Duna-medence németségét; s a Szovjetunió német paraszti kolóniáit. Valamennyi kisebbségre érvényesnek tartotta: *„politikailag arra hivatottak, hogy mint idegen államok politikájának részesei, a német birodalom számára*

kedvezően befolyásolják ezen államok politikáját; kulturálisan mint született közvetítők szolgálhatják a német kultúra és német világnézet terjesztését és megértését saját államuk népével; gazdaságilag nemcsak a német ipari termékek felvevői és Németországnak szükséges nyersanyagok szállítói lehetnek, hanem egyszersmind értékes támaszpontok a német gazdaság propagandája számára". Ebben a számításban az aktív német kisebbségpolitika egyúttal aktív német keleti politikát is jelentett, s a húszas évek közepétől szisztematikus tevékenységével alapvetően hozzájárult a közép- és délkelet-európai térségben a német befolyás helyreállításához.

Az 1920-as évek közepén egész Európában növekedett azoknak a mozgalmaknak a befolyása, amelyek a háborús tapasztalatok nyomán a kooperáció határokon átnyúló formáit tűzték zászlajukra. A túlnyomórészt politikai orientációjú szervezetek közé tartozott Richard Coudenhove-Kalergi Páneurópa mozgalma, valamint Paul Löbe és Walter Schücking Interessengemeinschaft der europäischen Völker (Az európai népek érdekközössége) elnevezésű szervezete. Mellettük egyidejűleg a gazdasághoz közelálló csoportok is felbukkantak, amelyek a kontinentális gazdasági kapcsolatok további élénkítését szorgalmazták. Közéjük tartozott az a bizottság is, amely először 1925-ben Bécsben ült össze, hogy előkészítse a nyár végén ülésező Mitteleuropäische Wirtschaftstagung-ot (Közép-európai Gazdasági Ülést – MWT). A kezdeményezés az osztrák gazdasági körök aggodalmából indult ki, amelyek a monarchia utódállamainak növekvő protekcionista politikája miatt veszélyeztetve látták Bécs egykori vezető pozícióját a térség gazdasági rendszerében, és e fejleményekkel szemben területileg korlátozott szabadkereskedelmi övezetet igyekeztek kialakítani. Az alakuló bizottság legtöbb tagja Ausztria és az utódállamok gazdasági szakembereiből tevődött össze, de mellettük még négy német és néhány brit és francia tagja is volt. Gyorsan kiderült, hogy a szabadkereskedelmi övezet határairól vallott elképzeléseik messzemenően különböznek. Az egyik magyar bizottsági tag a szervezet illetékességét Lengyelországra, Csehszlovákiára, Ausztriára, Magyarországra, Jugoszláviára és Romániára javasolta korlátozni, s Németország vagy Franciaország belépése előtt a két nagyhatalom súrlódásainak megszüntetését szorgalmazta, mert az messzemenően befolyásolná a közép-európai gazdasági együttműködést. A német bizottsági tagok határozottan ellenezték a javaslatot, hangoztatva, hogy Németországot a közép- és kelet-európai gazdasági kooperáció valamennyi formájába be kell vonni. Jóllehet e pozíció messzemenően megfelelt Stresemann külpolitikai szándékainak, a birodalom gyenge képviselete miatt a német Külügyi Hivatal ekkor még eltanácsolta a német gazdasági szövetségeket az MWT-ben való részvételtől. Tartózkodását azonban rövidesen feladta.

A közép-európai szabadkereskedelmi övezet vitája pontosan szemléltette a húszas évek európai politikájának nagy problémáját, amelyet ugyan a St. Germain-en-Laye-i szerződés véglegesen megoldottnak tekintett, de a szimpla tiltással mégsem lehetett elintézni Ausztria Németországhoz való esetleges csatlakozásának problémáját. Az 1922. évi genfi jegyzőkönyvek azzal a feltétellel biztosították Ausztria pénzügyi szanálását a Népszövetség révén, hogy politikai önállóságának feladása csak a garanciát vállaló hatalmak jóváhagyásával történhet. A kormányok azt remélték, hogy így elzárhatják az osztrák–német anschluss-kezdeményezések útját. 1921 után pótlólagosan még néhány kísérlet történt Ausztria bevonására a közép-kelet vagy délkelet-európai gazdasági közösségbe, Németország egyidejű kizárásával, hogy

gyengítsék a német–osztrák kötődéseket és megálljt parancsoljanak a növekvő német gazdasági befolyásnak a térségben. A német birodalmi kormány azonban megakadályozta e próbálkozásokat. Megfelelő politikai eszköz híján 1925-ig mindez túlnyomórészt az Ausztriának nyújtott gazdasági engedményekkel történt, hogy összeegyeztessék az osztrák Balkán-érdekeket és a délkeleti megnövekedett német forgalmat, illetve megtartsák és erősítsék Bécs közvetítő pozícióját a délkeleti üzletekben, s így szembeszálljanak a délkelet-európai német érdekeket veszélyeztető, francia orientációjú dunai föderációnak.

Az első sajtó- és követségi jelentések még 1920. július elején érkeztek arról, hogy francia–angol–bajor tárgyalások folytak San Remoban és Zürichben a Bajorország vezette, s Vorarlberget, Tirolt, Salzburgot és Felső-Ausztria részeit (Bécs nélkül) tömörítő Dunai Szövetségről. Röviddel előtte olyan hírek is keringtek, hogy Franciaország – a német megosztást támogató külpolitikájának megfelelően – nem kifogásolná a Ruprecht bajor herceg vezette mind nyugtalanabb monarchista Bajorország osztrák anschluss-politikáját. 1920. augusztus közepén pedig Ludwig Windischgrätz már – a Habsburgok visszatérésével számolva – a kibővített Ausztria, Magyarország és Bajorország részvételével megvalósítandó Dunai Szövetségről tárgyalt francia politikusokkal.

A magyar külpolitikai vezetés – e törekvésekkel párhuzamosan – erősítette gazdasági kapcsolatait Franciaországgal, azzal a szándékkal, hogy a francia gazdasági kapcsolatok szorosabbra fonásával elérhetik a békeszerződés revízióját s a régi határok helyreállítását. 1920 augusztusában Angliából is olyan hírek érkeztek, hogy politikai és gazdasági megfontolásokból szükségesnek tartják Ausztria-Magyarország helyreállítását.

1920 decemberére azonban Ausztria Németországhoz csatlakozása a bécsi keresztény-szociális és ipari körökben is erőteljesen talajt veszített. Főleg az osztrák fémipar vezetői tartottak a német konkurenciától, ezért a dunai konföderációt inkább Ausztria, Magyarország és Jugoszlávia részvételével tartották megvalósíthatónak, amelyhez később Csehszlovákia is csatlakozna. A konföderáció nem zárná ki a kulturális, népiségi és tudományos közeledést Németországhoz.

1922. január végén a német külügyminisztérium arról értesült, hogy a francia kormány egy nagyobb egységre, a Csehszlovákiát, Romániát, Magyarországot, Jugoszláviát és Német-Ausztriát tömörítő dunai konföderációra törekszik, amelynek államai önállóak maradnának, „de politikailag és gazdaságilag valamilyen formában az egészben egyesülnek”. Februári hírek szerint pedig Lloyd George az utódállamok vámuniójának gondolatával foglalkozott.

A kisantant országok azonban határozottan felléptek a gazdasági konszolidáció jelszavával jelentkező új dunai konföderációs kísérlettel szemben. 1922 májusában Bethlen István miniszterelnök is elutasította a dunai konföderáció lehetőségét. *„Erős, egységes nagy Magyarországot akarunk. Nem óhajtunk régi monarchiát föderatív formában […] hiszen csak oda vezetne, ahol már egyszer voltunk”.* 1923 novemberében, majd 1925 márciusában Mussolini is elutasította a dunai föderáció tervét.

A dunai konföderáció eszméje elsősorban a térség iránti német-francia rivalizálással összefüggésben jelentkezett. Amikor Németországban felerősödött az osztrák kérdés nagynémet megoldás körüli vita, francia részről ellenkombinációként állandóan a dunai föderáció gondolatát játszották ki. Az elképzeléssel azonban a felelős politika a világgazdasági válságig komolyan sehol sem foglalkozott. Megvalósításának kilátásai olyan mértékben csökkentek, ahogy a dunai államok kiépítették önálló politikai és gazdasági államiságukat. A geopolitikailag, gazdaságilag és kulturálisan egymásra utalt Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország 300 éves politikai közösség után belsőleg hűvösen ellenezte a tervet. Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában az anschluss-ellenesség teremtette meg a föderációs tervek üldözésének közös motívumát. A föderációs gondolatnak az utódállamok részéről való határozott elutasítása nem zárta ki, hogy időről időre részmegoldások bukkanjanak fel.

Az 1924. évi Dawes-terv és az 1925. évi Locarno-szerződések stabilizálták a nyugati hatalmakhoz fűződő német gazdasági és politikai kapcsolatokat. Lehetővé vált a német–francia kiegyezés, amely feltétele volt a Stresemann által régen óhajtott népszövetségi felvételnek. A Locarno-szerződések aláírásával a német külügyminiszter elérte hivatalba lépése óta követett célját, Németország visszatérését „az európai hatalmak koncertjébe”. Mindez nagyobb külpolitikai cselekvési szabadsággal járt Németország számára és új lehetőségeket nyitott Stresemann revíziós politikája számára. Alatta többek között olyan állam létrehozását értették, *„amelynek politikai határai valamennyi német néprészre kiterjednek, amelyek Közép-Európában zárt német települési területen belül élnek és a birodalomhoz való csatlakozást óhajtják”.*

Németország 1926. évi népszövetségi felvételével kissé közelebb került Ausztria „csatlakozása” a birodalomhoz, de Stresemann pontosan tudta, hogy e fórumnak az anschluss javára hozott döntéséig még nagy utat kell megtenni, és eközben az ügy Németországban és Ausztriában egyaránt a legnagyobb visszafogottsággal kezelendő. Egyikük sem kívánt alkalmat teremteni arra, hogy általános és nyilvános vita bontakozzon ki Németországról és az anschluss kérdéséről, hogy aztán Lengyelország, Csehszlovákia, néhány délkeleti ország vagy Franciaország biztonsági igényükre hivatkozva „keleti Locarnót” követeljenek, amely végül az összes kelet-közép- és délkelet-európai német ambíciókat veszélyeztetné.

Ehelyett Németország továbbra is az Ausztriához és a dunai térséghez fűződő jó gazdasági kapcsolatok további elmélyítésén munkálkodott. Ezzel Ausztriát továbbra is az oldalán tartotta, s annak jó délkeleti kapcsolatait kihasználva szembeszállhatott a gazdasági és politikai dunai föderáció Franciaország által 1920 óta követett terveivel.

A Külügyi Hivatal 1926 augusztusában behatóan elemezte a német–osztrák–délkelet-európai viszonyt. Ajánlásai szerint Németországot alapvető érdekek fűzik Délkelet-Európához, amelyek – az anschluss és a kisebbségi kérdés hátteréből – túlmutattak a tisztán gazdasági, értékesítési- és kiegészítő gazdasági érdekeken. A kapcsolatok kiépítésének súlypontjául Csehszlovákiát, Romániát és Jugoszláviát nevezte meg. Nem partneri viszonyra gondoltak, hanem olyan kooperációra, amely optimális esetben a térség államainak Németországtól való gazdasági függőségével párhuzamosan gyengíti a francia és brit befolyást. Egy ilyen helyzet lehetővé tenné a továbbra is tisztázatlan Anschluss-kérdést nyitva tartását, hogy egy napon a Népszövetségben német értelmű többségi határozatot lehessen elfogadni.

E szándékok azonban nem maradtak rejtve a háború győztesei előtt. Az anschluss-terveket különösen Franciaországban és Olaszországban támadták hevesen, mert az európai erőviszonyokról vallott saját politikai elképzeléseik veszélyeztetését látták az anschluss nyomán Németországtól teljes függőségbe került Délkelet-Európában. Franciaországnak az európai viszonyokban bekövetkezhető német hatalomnövekedéstől való félelmében inkább saját hatalomvesztési félelme fejeződött ki; Olaszország pedig nagyratörő Balkán-tervei meghiúsulásától, sőt a Brenneren húzódó határral a Németországgal való közvetlen szomszédságtól látta veszélyeztetve magát. Ausztria és Délkelet-Európa viszonylatában ezért Stresemann egész hivatali ideje alatt csak korábbi politikáját folytathatta. Ez kizárólag az Anschluss-kérdésének nyitva tartására összpontosult, amely 1927 után a Franciaországgal és Nagy-Britanniával való kiegyezési törekvések mögé szorult.

A korai húszas évek német Délkelet-Európa politikájának összevetése a Stresemann-korszak utolsó szakaszával néhány jellemző vonást mutat. A balkáni térségnek a politikai és gazdasági válság éveiben német szemszögből állandóan egyfajta erőtartalék szerepet szántak, amelyet a saját pozíció erősítésére lehetett felhasználni a nemzetközi színtéren. Az eltérő keretfeltételek ellenére mindez egyaránt érvényes volt a weimari köztársaság korai szakaszára, hasonlóképpen a 19. század harmincas éveihez, amikor Friedrich List a dunai térségben gyarmati hátországot feltételezett Németország számára, vagy az első világháború kezdeti szakaszára, amikor Friedrich Naumann Németországot és Ausztria-Magyarországot a szomszédos államokkal együtt Közép-kelet- és Délkelet-Európában egy kontinentális nagybirodalom magjának szánta. A német politika állandóan nagy érdeklődéssel kísérte e terveket. Amikor azonban valahol másutt, főleg Nyugaton, új, sőt jobb esélyek rajzolódtak ki, akkor csökkent a délkelet-európai térség jelentősége. Mindez a weimari évekre is érvényes volt, hiszen miután Locarnóval a birodalom visszatért az európai nagyhatalmak sorába, csökkentette jelenlétét a Balkán-térségben. Az „Európa közepén” fekvő Németország cselekvési lehetőségeit ugyanis a politikai kötelezettségvállalások lényegesen sűrűbb hálója kötötte, s délkelet-európai befolyásából nem húzott politikai hasznot. Ehelyett Berlin 1926–1929 között tulajdonképpen csupán a status quo megőrzésén fáradozott, hogy a régió országai ne tömörüljenek a birodalom nélküli, vagy azzal ellentétes föderációba.

Stresemann és Seipel osztrák kancellár rendkívül visszafogottan kezelte az anschluss-kérdését is. A német külügyminiszter pontosan tisztában volt azzal az esetleges megterheléssel, amelyet e kérdés felvetése jelentene Németországnak a nyugati hatalmakhoz fűződő viszonyára és veszélyeztetné Németország európai modus vivendijének létrehozását. Ezalatt a birodalomnak a nagyhatalmakhoz fűződő stabil kapcsolatának kiépítését értette, amelyek egy napon elég erőssé válnak a versailles-i szerződés revíziójára, különösen a keleti német határok vonatkozásában. Megelégedett a gazdasági kapcsolatok ápolásával, mivel ezek a szükséges politikai kapcsolatok hordozóiként a húszas évek elejétől már beváltak és mindkét félnek kedveztek. Így a délkelet-európai térség (Ausztriával és Csehszlovákiával együtt, de Törökország nélkül) 1928-ban a német export ranglistáján még mindig csak Franciaország és a Benelux országok után a második helyen állt a skandináv államok, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok előtt. A másik oldalon 1929-ben például Bulgária

29,9, Románia 27,6, Magyarország 11,7, Jugoszlávia exportjának 8,5 százaléka irányult Németországba.

A világgazdasági válság pusztító hatásai a német gazdaságra, valamint a szinte egyidejűleg beterjesztett Briand-terv (1930) világossá tette a birodalom számára 1926 óta követett politikájának törékeny alapjait. Stresemann a francia tervről beérkező első információk birtokában – amely a fennálló határok elismerésével kollektív biztonsági rendszer kiépítését, s ezáltal Németország keleti határainak revíziójáról való lemondást sürgetett – megkísérelte a terv politikai törekvéseinek megváltoztatását, s a gazdasági kapcsolatok kiépítésére korlátozandó fogalmazást javasolt. Párizs azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a gazdasági egyesítés minden lehetőségét szigorúan a biztonsági kérdések határozzák meg, amelyet a német politikusok elfogadhatatlannak tekintettek. Sőt 1930 márciusától Brüning kancellársága idején e francia álláspont újabb érveket szállított a Stresemann megegyezési politikájával szakító német kormánypolitikusoknak.

Amikor a német–osztrák vámuniós tervek 1931 márciusában nyilvánosságra kerültek, a német külpolitikusoknak be kellett látniuk, hogy ilyen messzire tekintő tervek megvalósíthatatlanok a rendkívül törékeny európai államközi viszony alapvető veszélyeztetése nélkül. A tervezetet a szomszéd államok szinte egyhangúan elutasították. Különösen Franciaországban váltott ki nagy felzúdulást, ahol nemcsak a megelőző konzultáció elmulasztását kifogásolták, hanem azt is, hogy a tervezett vámuniót páneurópai köntösbe bujtatták. Párizs a tervezetet Ausztria lehetséges anschlussa kezdetének és a tervezett közép-európai gazdasági föderáció magjának tekintette. Bülow személyesen azon fáradozott, hogy – valódi célját leplezendő – a vámunió tervezetét demonstratív módon a briand-i Európa-tervezet értelmében kontinentális gazdasági egységnek állítsa be. Franciaország számára mindez világos ellenfrontot jelentett, hiszen a német ellenállás Briand külügyminiszter „szuverén államok Európai Közössége” létrehozására irányuló kezdeményezését veszélyeztette. Mivel egyik fél sem engedett, a két ország feszültségei a következő hónapokban tovább növekedtek. Végül masszív gazdasági nyomás – francia tőkekivonás a bécsi Creditanstaltból – hozott fordulatot, s 1931. szeptember 3-án Curtius külügyminiszter beismerte kezdeményezése meghiúsulását. Végül a hágai döntőbíróság foglalkozott azzal, hogy a tervezett vámunió összeegyeztethető-e a St. Germain-i szerződés 88. cikkelyével és az 1922. szeptember 9-i első genfi jegyzőkönyvvel. Az összesített ítélet a vámuniós tervezetet 8:7 arányban összeegyeztethetetlennek tartotta a nemzetközi dokumentumokkal. A két ország a tervezet visszavonására kényszerült. Curtius levonta a saját magának köszönhető vereség következményeit és lemondott.

A politikai vitáktól függetlenül a német gazdaság a harmincas évek elején ismét felfedezte a délkelet-európai térséget és elhatározta, hogy a politikával ellentétben konkrét és gazdasági értelemben mérhető eredményt ér el. Az egyik legrégebbi német ipari érdekszövetség, az esseni Langnam-egyesület már 1926 óta törekedett erre, amelynek képviselői a rajna-vesztfáliai Német–Osztrák Munkaközösségben a német és osztrák ipar kapcsolatain munkálkodtak. 1931-ben a Langnam-egyesület képviselői elérték az 1925-ben alakított MWT német csoportjának átszervezését *Mitteleuropäischer Wirtschaftstag (MWT)* – Deutsche Gruppe (Közép-európai Gazdasági Ülésszak – Német Csoport) néven és elnökének a Krupp Rt. berlini vezetőjét, Tilo von Wilmoskyt választották. Max Hahn, a Langnam-egyesület elnökségének

közvetlen munkatársát pedig az MWT ügyvezetőjének nevezték ki. A német nagyiparnak az MWT újjászervezéséhez fűzött nagy elvárásait jelezte, hogy benne a Brüning-tábor, de a harzburgi front is képviseltette magát. Az ügyvezető ügyességét jelezte, hogy nemcsak működő együttműködést hozott létre a szövetségen belüli különböző politikai tábor között, hanem azt rövid idő alatt a német gazdaság délkelet-európai érdekeinek szócsövévé változtatta. Ezt megkönnyítették személyes kapcsolatai más érdekszövetségek, mezőgazdasági csúcsszervezetek és „honvédelmi szervezetek" vezetőihez, akik részt vettek az MWT ügyvezetőjénél rendszeres időközökben tartott titkos ülésein. Hahn kitűnő kapcsolatokkal rendelkezett az illető minisztériumokhoz – közöttük a Külügyi Hivatalhoz, amely 1931-től pénzügyileg is támogatta az MWT-t –, de a Reichswehrhez is, elsősorban annak külföldi elhárítással foglalkozó részlegéhez. E nem hivatalos együttműködés keretében főleg a dunai térség államaihoz fűződő gazdasági kapcsolatok javításának lehetőségeit tárgyalták meg. Alkalmasint azonban jelentős politikai állásfoglalások is születtek, mint például az 1932. október–novemberi Délkelet-Európa memorandum, amely olasz és német érdekszférára tervezte felosztani a régiót. Továbbá a Pavelić vezette horvát függetlenségi mozgalom támogatását és önálló horvát–szlovén állam alakítását ajánlotta, amelynek határvonalát – a korábbi Szerbiára és Montenegróra szűkült Jugoszláviához – a Drina és a Száva alkotta volna. Romániának háború előtti nagyságára való csökkentését, illetve Bulgária megnövelését is tervezték Macedónia részeivel. Utóbbi három állam Görögországgal együtt olasz befolyás alá kerülne; ellenszolgáltatásként Róma nem kifogásolná többé a német-osztrák vámuniót és elnézné a Csehszlovákia és Lengyelország elleni esetleges német intézkedéseket. Azt is tervezték, hogy dunai föderációt alkotnak Horvátország–Szlovénia és a Romániától elszakított Erdély részvételével, amelynek egyaránt jó kapcsolatokat kellett fenntartania Olaszországgal és Németországgal. Az MWT tervezői abból indultak ki, hogy Olaszország néhány év múlva úgyis „kiesik a túl nagy cipőből", s ezzel a birodalom egyedül ellenőrzi Közép- és Délkelet-Európát.

Felhasznált irodalom

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes – Bonn (PA AA (B), R 70058. Donaubund

Berndt, Roswitha: *Wirtschaftliche Mitteleuropapläne des deutschen Imperialismus (1926–1931).* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1975. Sonderdruck aus Grundfragen der deutschen Aussenpolitik seit 1871. 305–334.

Diószegi László: *Gazdasági egyesítési tervek a Duna-medencében az 1929-1933-as gazdasági válság korszakában.* In: Romsics Ignác (szerk.): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században.* Teleki László Alapítvány, Budapest 1997. 63–113.

Elvert, Jürgen: *Der Balkan und das Reich. Deutsche Südosteuropapläne zwischen den Weltkriegen.* In: uő: *Der Balkan. Eine europäische Krisenregion* (HMRG, Beiheft 16) Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, Stuttgart, 1997. 133–180.

Elvert, Jürgen: *Mitteleuropa! Deutsche Pläne zur europäischen Neuordnung (1918–1945).* Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, Stuttgart, 1999.

Frommelt, Reinhardt: *Paneuropa oder Mitteleuropa.* Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, 1977.

Hecker, Hans: *Mitteleuropapläne als Versuche einer europäischen Friedensordnung.* In: *Die historische Einheit Europas. Ideen – Konzepte – Selbstverständnis.* Herausgegeben von Hans Hecker und Silke Spieler. Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn, 1994. 135–164.

Hildebrand, Klaus: *Das vergangene Reich. Deutsche Aussenpolitik von Bismarck bis Hitler.* Ullstein, Propyläen Taschenbuch, Stuttgart, 1995.

Hildebrand, Klaus: *German Foreign policy from Bismarck to Adenauer. The kimits of statecraft.* London, Unwin Hymann, 1989.

Hillgruber, Andreas: *Deutsche Aussenpolitik im Donauraum 1930 bis 1939.* In: uő: *Die Zerstörung Europas. Beiträge zur Weltkriegsepoche 1914–1945.* Berlin, Propyläen, 1988.

Hillgruber, Andreas: *Die gescheiterte Grossmacht. Eine Skizze des Deutschen Reiches 1871–1945.* Droste Verlag, Düsseldorf, 1980.

Németh István: *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.

Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990).* Aula Kiadó, Budapest, 2004.

Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. 1. kötet. Az 1918. novemberi forradalom és a weimari köztársaság. Összegzés és dokumentumok.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

Ránki György: *A Harmadik Birodalom árnyékában.* Magvető Kiadó, Budapest, 1988.

Schröder, Hans-Jürgen: *Deutsche Südosteuropapolitik 1929–1936. Zur Kontinuität deutscher Aussenpolitik in der Weltwirtschaftskrise.* In: Geschichte und Gesellschaft, 1976. 4–32.

Wendt, Bernd Jürgen: *„Mitteleuropa" – Zur Kontinuität deutscher Raumpolitik im zwanzigsten Jahrhundert.* In: Wolfgang Bachofer, Holger Fischer (Hrsg.): *Ungarn–Deutschland. Studien zu Sprache, Kultur, Geographie und Geschichte.* Dr. Rudolf Trofenik-München, 1983. 299–333.

Wirth, Kurt: *Der grossdeutsche und mitteleuropäische Traum von 1815 bis 1938.* Konrad Triltsch Verlag, Würzburg-Anmühle, 1938.